

Оригиналан научни рад
Примљен: 4. марта 2019.
Прихваћен: 3. јуна 2019.

94:327(497.11:430)"1938"
32:929 Стојадиновић М.(430)"1938"
COBISS.SR-ID 283788556

Потпуковник др Далибор Денда, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања, Београд
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

ПОСЕТА ДР МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА ТРЕЋЕМ РАЈХУ ЈАНУАРА 1938. ГОДИНЕ (ВОЈНИ И ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ)

АПСТРАКТ: У раду се на основу објављене и необјављене архивске грађе и мемоарске литературе немачке и југословенске провенијенције обрађују политички и војни аспекти посете југословенског председника владе др Милана Стојадиновића Трећем рајху у јануару 1938. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: М. Стојадиновић, Краљевина Југославија, Трећи рајх, посета, војска, политика.

Југословенско-немачки односи у периоду између два светска рата били су посебно интензивни на економском и политичком плану током тридесетих година XX века. У тим односима основни немачки интерес у Југославији био је економски, с обзиром на то да су привреде двеју земаља биле комплементарне, те је Југославија представљала богату сировинску базу за немачку индустрију и природно тржиште за њене производе. У политици коју је немачко Министарство спољних послова трасирало још средином двадесетих година за Немце је било важно и да развој односа са Југославијом доведе до слабења Мале антанте, што би имало за

последницу да Чехословачка, као једна од њених главних супарница, у будућности не може рачунати на било какву помоћ Југославије против Немачке, укључујући и моралну. У немачком интересу била је Југославија, која би своје интересовање преусмерила са Средње Европе на Балкан уз релаксацију напетости у њеним односима са Мађарском, док Немачка није имала никаквих политичких интереса да дође до побољшања односа између Југославије и СССР-а.¹ Подстицај за јачање међусобних односа и спровођење предвиђене политике према Краљевини Југославији дала је велика економска криза која је започела 1929, а у тој балканској земљи осетила се у пуном обиму 1932. године. Замајац интензивнијим економским односима Немачке са земљама југоистока Европе дала је политика „Новог плана” немачког министра привреде и председника Рајхсбанке Хјалмара Шахта промовисана 24. септембра 1934. године. Та политика била је усмерена на контролу спољне трговине, девизних трансфера и билатерализацију спољнополитичких односа. Њоме је омогућено да, клириншком разменом и давањем трговачких преференци, дође до све већег потпадања земаља европског југоистока, међу којима се налазила и Југославија, под немачки привредни утицај, уз разарање постојећих одбрамбених, политичких и војних антиревизионистичких механизма (Мала антанта).² Први корак у том правцу био је трговински уговор закључен између Југославије и Немачке 1. маја 1934. године. Тим уговором немачка страна изашла је у сусрет Југославији преузевши обавезу куповања југословенских пољопривредних производа по ценама вишим од цена на светском тржишту, с тим да не плаћа у девизама него путем клиринга, извозом индустријске робе у Југославију, чије су цене такође биле више од светских.³ Захваљујући томе највећи степен економског и политичког зближавања Краљевине Југославије и Трећег рајха постигнут је у време владе др Милана Стојадиновића (1935–1939). Главни носилац југо-

¹ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie B (1925–1933), Band III (Dezember 1925 bis Dezember 1926)*, (даље: ADAP/B III), (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1968), 43–45; Dok. № 18; Das Auswärtige Amt an den Gesandten in Belgrad Olshausen, Berlin, den 2. Januar 1926.

² Milan Ristović, *Nemački „Novi poredak” i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45: planovi o budućnosti i praksa* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991), 15.

³ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 81.

словенске спољне политике након погибије краља Александра постао је кнез намесник Павле Карађорђевић, познат по симпатијама према Великој Британији и наглашеним антикомунистичким осећањима. У том периоду, због санкција Друштва народа према Италији изазваних италијанском агресијом на Етиопију, Југославија постаје све више привредно зависна од Трећег рајха, док је њен клириншки салдо у међусобној трговини константно био позитиван. Од краја 1935. године Југославија спољнополитички почиње и званично да се ослања на Велику Британију и Немачку као противтежу Италији, насупрот француској политици која у Италији види савезника против Немачке. Све већу улогу у југословенској спољној политици почиње да игра и Балкански савез иза кога је стајала Велика Британија. Покушаји проширивања обавеза из Мале антанте са гаранција против ревизионистичких тежњи Мађарске и рестаурације Хабзбурговаца у Аустрији на заједничку одбрану у случају било чијег напада на земљу чланицу као и покушај укључивања Француске у те гаранције не наилазе на подршку у Југославији и Румунији, чиме је Чехословачка остајала све више изолована у оквиру тог савеза. Са друге стране Трећи рајх је улагао све више дипломатских напора на приближавању Југославије и Италије, као и на релаксацију односа југословенске краљевине са према њој ревизионистички настројеним Мађарском и Бугарском. Захваљујући немачком усмеравању и посредовању између Југославије и Бугарске 24. јануара 1937. потписан је уговор о „ненарушивом миру и искреном и вечном пријатељству“, док је два месеца касније, 25. марта 1937, са Италијом потписан Политички споразум и Дунавски привредни споразум.⁴ Након тога, од 7. до 9.

⁴ О томе видети више: Јакоб Б. Хоптнер, *Југославија у кризи 1934–1941* (Минхен: Искра, 1964); Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941* (Zagreb: Školska knjiga, 1975); Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope, I–II (1933–1941)* (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1982); Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1934* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987); Johan Wüsch, *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945* (Stuttgart: Seewald Verlag, 1969); Milan Vanku, *Mala Antanta 1920–1938* (Titovo Užice: IP „Dimitrije Tucović“, 1969); Živko Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937: od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta* (Beograd: Prosveta, 1968); Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987).

јуна 1937, уследила је и посета немачког министра спољних послова барона Константина фон Нојрата Београду.⁵

Врхунац југословенско-немачких односа у том периоду представљала је посета др Милана Стојадиновића Трећем рајху у јануару 1938. године. Та посета, поред политичког, имала је и свој војни аспект који се односио на питања војне сарадње између две земље.

Припрема посете

Према подацима које је југословенски посланик у Берлину Александар Цинцар-Марковић дао државном секретару немачког МИП-а Фон Макензену почетком новембра 1937. године, Стојадиновић је разматрао као термин посете период након 10. јануара 1938. године.⁶ Томе је претходила Стојадиновићева посета Паризу и Лондону у октобру 1937. године, као и посета Риму 6. и 7. децембра. Стојадиновић је у Паризу продужио важност француско-југословенског уговора о пријатељству из 1927. године, а у Лондону разговарао са премијером Невилом Чемберленом и шефом дипломатије Ентонијем Идном. По сопственим сећањима Стојадиновић је повео разговор о могућности споразума између великих сила, на шта је Чемберлен одговорио да верује да је Хитлер искрен у жељи да одржи мир и да му се нешто мора дати заузврат, што би могао бити један део бивших немачких колонија. По Стојадиновићу, и Идн се углавном слагао с тим гледиштем, премда је више нагињао споразуму с Италијанима.⁷

Стојадиновић је приликом посете Риму нагласио да Југославија намерава да и даље иде путем трасираним Београдским уговорима. Он је пренео Мусолинију да је од кнеза Павла овлашћен да изјави да се Југославија убудуће, у било којој политичкој ситуацији, неће никада наћи у табору против Италије.⁸ Немачки амбаса-

⁵ B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 98.

⁶ Auswärtiges Amt, Politisches Archiv (даље: AA PA), R – 103320, Politische Beziehungen Jugoslawiens zu Deutschland vom Mai 1936 bis August 1938; Auswärtiges Amt, Pol. IV 5795; Berlin, den 6. November 1937.

⁷ Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata* (Rijeka: „Otokar Keršovani”, 1970), 429.

⁸ *Tajni arhivi grofa Ciana (1936–1942)* (Zagreb: „Zora”, 1952), 151–154; B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 98–99. Детаљније о посети др Милана Стојадиновића Италији видети: Бојан Симић, *Милан Стојадиновић и*

дор у Риму Урлих фон Хасел извештавао је с тим у вези да га је италијански министар спољних послова гроф Галеацо Ћано информисао да је код Стојадиновића наишао на јаке изразе пријатељства према Немачкој и Италији, те да заједнички коминике са састанка о успостављању што тешњих веза између две земље у потпуности одговара том становишту.⁹ Након тога Фон Хасел је 20. децембра јавио Берлину о садржају разговора које је Стојадиновић водио у Риму на основу информација које му је дао гроф Ћано. Стојадиновић је том приликом јасно рекао да Југославија ни у ком случају неће ратовати за Чехословачку.¹⁰ Врло живо је критиковао и последице компликованог система међусобних савеза и обавеза иза којих је стајала Француска. Такође је изјавио да ће се и даље од њих удаљавати као што је тражио одлагање посете француског министра иностраних послова Ива Делбоса. Влада у Београду је притисак француских представника доживљавала као сраман. Ћано је мислио да ни кнез намесник, којег је означио као позитиван елемент у Југославији, не жели никакве јаче везе са Француском, пошто он из различитих разлога пре свега нагиње Енглеској. Ћано је приметио да су иначе југословенски односи са Енглеском као и раније били врло блиски. Он је даље изнео да Стојадиновић има отворену аверзију према ратним авантурама, јер је, како је рекао, убеђен да земља као Србија само једном у више хиљада година историје може да се подигне из пепела, али да на понављање те приче не треба рачунати. Ћано је веровао да је Стојадиновић у унутрашњој политици наклоњен ауторитарном систему, чије остварење је могуће само лаганим корацима и на посебан Југославији својствен

Италија: између дипломатије и пропаганде (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 101–122.

⁹ AA PA, R – 103320, Politische Beziehungen Jugoslawiens zu Deutschland vom Mai 1936 bis August 1938; Telegramm (geh.Ch.V) Nr. 350 vom 11.12, Pol. IV 6496/37; Rom, den 11. Dezember 1937.

¹⁰ Према Ћановим белешкама Стојадиновић то уопште није рекао, већ је изнео да је био замољен од Прашке владе да приликом разговора с Мусолинијем установи постоји ли могућност за сарадњу између Италије и Чехословачке, која би омогућила да се побољша међународни положај Чехословачке. Он је том приликом изјавио да је свестан тешке ситуације у којој се налазила Чехословачка, те да преносећи горепоменуту молбу прашке владе он не додаје ни једну личну реч ни у правцу препоруке ни у правцу притиска. Према: *Tajni arhivi grofa Ciana (1936–1942)*, 153.

начин. По сазнањима Фон Хасела, о било каквим новим споразумима није било речи.¹¹

Крајем новембра из Београда у Берлин стигла је информација да ће Стојадиновић у Берлин стићи у пратњи супруге 15. јануара 1938. године. У извештају немачког посланства у Београду као интересантна чињеница истицало се да је Стојадиновић желео да своје путовање организује тако да за Берлин путује преко Вроцлава а не преко Прага. На повратку је требало да се приватно задржи један дан у Минхену и да се у Београд врати преко Загреба. Иако Стојадиновић није имао никаквих посебних жеља у вези са програмом посете, из београдског посланства предложено је да се организује посета Круповим фабрикама у Есену, за које је у приватним разговорима са немачким дипломатама он већ исказао интересовање. Уколико је било планирано да се посете и јединице Вермахта, на првом месту је требало, према сугестијама из немачког посланства у Београду, уврстити посету артиљеријским јединицама, а затим и ваздухопловству, пошто је Стојадиновић био председавајући југословенског Ратног савета, па су га стога занимале и разне војне ствари. Такође је указано и на то да госпођа Стојадиновић до тада није имала прилику да гледа „Тристана и Изолду“, те да би јој сигурно било драго, уколико се пружи могућност, да јој се та жеља оствари. Предлог је био да се то учини можда увече онога дана у којем ће југословенски председник владе посетити Крупове заводе.¹² И немачка тајна полиција (Gestapo) појачала је мере надзора над усташком емиграцијом у Немачкој, које су подразумевале надзор над поштанским и телефонским саобраћајем, контролу кретања и пре свега спречавање уласка Хрвата из иностранства у Немачку.¹³ Неколико дана пред Стојадиновићеву посету Гестапо је све припаднике Усташког покрета у

¹¹ ADAP/D, II, Deutschland und die Tschechoslowakei (1937–1938), (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1950), 946–947; Der Botschafter in Rom an das Auswärtige Amt; Luftpost-Telegramm Nr. 363 vom 20.12 Pol. IV 6719, Rom, den 20. Dezember 1937.

¹² AA PA, R – 103323, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien zu Deutschland – Besuch des jugoslawischen Ministerpräsidenten Stojadinovic; November 1937 – Februar 1938; Deutsche Gesandtschaft, J.Nr.2804/37 Po 2; Betrifft: Gegenbesuch des Ministerpräsidenten in Berlin; Belgrad, den 26. November 1937.

¹³ AA PA, R – 103323, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien zu Deutschland – Besuch des jugoslawischen Ministerpräsidenten Stojadinovic; November 1937 – Februar 1938; Pol. IV 6646; Vermerk, Berlin, den 17. Dezember 1937.

Немачкој или привремено сместио у притвор или интернирао у за то тачно одређена места. Мера интернације нарочито се односила на хрватске путујуће трговце на мало – такозване торбаре.¹⁴ Немачка страна предузела је тако све потребне мере да безбедност југословенског премијера не би била угрожена и да би се он са супругом у посети Рајху осећао што угодније.

Ток посете

Стојадиновић је у Немачку стигао 15. јануара 1938. године.¹⁵ Ова прва званична посета једног југословенског државника Берлину након окончања Првог светског рата била је према извештајима немачког посланства у Београду потцењивана у новинама, а иза тога је стајала хрватска опозиција. Ти листови су званичне извештаје агенције „Авала“ доносили на споредним странама у малим исечцима, док су други слични догађаји, као на пример Стојадиновићева посета Паризу, били објављени на насловној страни великим словима.¹⁶

Стојадиновић се одмах по доласку, 15. јануара, састао са немачким министром спољних послова, бароном Фон Нојратом. Пријему код Хитлера, који је био заказан за 17. јануар,¹⁷ претходио је низ активности које су се односиле на потенцијалну војно-економску сарадњу. Чим је крочио на немачко тло на станици су га заједно са југословенским послаником Цинцар-Марковићем дочекали и Ђорђе Рош и Милорад Димитријевић, југословенски пословни људи и представници великих немачких фирми у земљи.¹⁸ Рош и Димитријевић се ту ни у ком случају нису нашли непланирано. Наиме, како су везе и познанства играле изузетно важну улогу по питању југословенских куповина наоружања у иностранству,

¹⁴ AA PA, R – 103323, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien zu Deutschland – Besuch des jugoslawischen Ministerpräsidenten Stojadinovic; November 1937 – Februar 1938; zu Pol.IV 6646; L.R. Dr. Busse, Berlin, den 12. Januar 1938.

¹⁵ О посети др Милана Стојадиновића Трећем рајху у контексту аншлуса Аустрије видети више: Срђан Мићић, *Краљевина Југославија и аншлус Аустрије* (Београд: Службени гласник, 2010), 65–74.

¹⁶ AA PA, R – 103323, Pol. IV 44, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien zu Deutschland – Besuch des jugoslawischen Ministerpräsidenten Stojadinovic; November 1937 – Februar 1938; Dr. Gruber, Belgrad, den 15. Januar 1938.

¹⁷ B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, 99.

¹⁸ M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 452–453.

Немци су још од раније и сами покушали да заиграју на ту карту. Почетком јануара 1937. године немачки војни аташе у Београду добио је извештај о посети Ђорђа Роша, генералног конзула Норвешке у Краљевини Југославији, немачким привредним органима. Према том извештају, Рош,¹⁹ који је након рата обављао послове посредника у увозу наоружања, био је личност која је уживала поверење у највишим војним круговима Краљевине Југославије, што је потврдила и AGK (Ausfuhr – Gemeinschaft für Kriegsgerät – прим. Д.Д). Према информацијама добијеним од Роша, Југославија се још увек није била одлучила за избор новог противавионског оруђа за своју војску. Рош је на саговорнике оставио утисак поуздане особе у војним и привредним питањима и био је ван сваке сумње пријатељски настројен према Немцима. У Берлину се сматрало да Немци нису смели да пропусте шансу да исход набавке реше у своју корист и да треба деловати брзо јер се Југословенима журило. Берлину се чинило да би се преко њега могло утицати и на југословенског војног аташеа у Берлину да иступа у немачку корист. Сарадњу са Рошем, који је био веома утицајан у Југославији, препоручила је и AGK.²⁰ Да су мере према југословенском војном аташеу у Берлину генералштабном пуковнику Жарку А. Верићу²¹ спроведене

¹⁹ Ђорђе Рош (Београд, 1896 – на путу за Хиландар 1977) био је најмлађи син натурализованог Немца Себастијана Роша, стручњака за изградњу железничких пруга. Мајка Антонија је била Словенка. Као ђак шестог разреда реалне гимназије био је добровољац у Другом балканском рату. Након тога 1914. године уписује Нижу школу Војне академије са 46. класом. Као командир чете истакао се у одбрани Београда 1915. године. Тешко је рањен приликом јуриша на Дунавском кеју, а касније заробљен у војној болници и одведен у заробљеништво. Размењен је 1917. године. На Солунском фронту био је један од првих српских пилота. Након унапређења у чин капетана напушта војну службу и одлази на лечење и студије у иностранство. У Бечу се упознао са Норвежанком Остом – Љубицом и са њом се 1924. венчао у манастиру Раковица. Био је почасни генерални конзул Краљевине Норвешке у Београду. Са братом Душаном био је власник увозно-извозне фирме „Експорт-импорт Рокс“ и заступник интереса немачке тешке индустрије у Краљевини Југославији. Као члан Антимарксистичког комитета у Југославији био је и идеолошки близак немачким владајућим круговима.

²⁰ Bundesarchiv, Militärarchiv (даље: Barch, MA), RH 2/2922; OKH, Abteilung Fremde Heere; Wa Stab III Nr. 94/37 g. Wa St III, den 12. Januar 1937. (Abdruck für Militärattasche in Belgrad)

²¹ Генералштабни пуковник Жарко А. Верић рођен је 1. априла 1895. у Глини у Хрватској у римокатоличкој породици. Завршио је четири разреда основне школе у Глини и пет разреда реалне гимназије у Глини, Петрињи и Загребу. Говорио је немачки, француски и мађарски језик. Завршио је три разреда Пешадијска кадетске школе (1910–1913) и Терезијанску Војну академију (1913–

и да су имале успеха сведочи и извештај његових чехословачких колега из времена кад је њихов војни изасланик у Берлину био генералштабни пуковник Антоњин Хрон (1937–1939). Чеси су у почетку делили обавештајне информације са Верићем, али су касније установили да их је он прослеђивао Чехословацима и

1915) у Аустроугарској војсци, Вишу школу Војне академије у Београду (1923) и Генералштабну припрему (1925) у Југословенској војсци. У току 1930. године завршио је и ваздухопловни информативни курс у 1. ваздухопловном пуку, а провео је и шест месеци у Паризу ради усавршавања француског језика. У Првом светском рату учествовао је од 1915. године као официр Аустроугарске на дужности командира вода, ађутанта батаљона и командира чете. У чин потпоручника унапређен је 15. марта 1915, а у чин поручника 1. новембра 1916. године. Од 3. новембра 1918. до 1. априла 1919. био је на служби у 53. пешадијском пуку (Загребачком) у својству непримљеног а запосленог официра бивше аустроугарске војске. У југословенску војску примљен је 1. априла 1919. године. У чин капетана друге класе унапређен је 28. јуна 1920, капетана прве класе 24. октобра 1922, мајора 17. децембра 1925, потпуковника 11. априла 1935. и пуковника 6. септембра 1935. године. По пријему у југословенску војску (1919–1921) обављао је дужност командира вода и чете у 20. пешадијском пуку (Зајечар). Од 1. октобра 1921. до 1. октобра 1923. био је слушалац Више школе Војне академије у Београду, а од 28. октобра 1923. до 9. марта 1926. године у Главном генералштабу као приправник за генералштабну струку (Обавештајно, Наставно и Оперативно одељење). Након положеног испита преведен је у генералштабну струку 24. фебруара и од 9. марта до 8. априла 1926. био на служби у Оперативном одељењу Главног генералштаба. Потом је до 25. маја 1929. в. д. помоћника начелника штаба у Команди Потиске дивизијске области (Суботица). Од 11. јуна до 25. новембра 1929. био је на истој дужности у Команди Брегалничке дивизијске области (Штип), да би након повратка из Француске, од 13. јуна 1930. до 11. априла 1933. био в.д. начелника штаба у Команди Тимочке дивизијске области (Зајечар). Командант 2. батаљона у 14. пешадијском пуку „Престолонаследника Петра” (Књажевац) био је од 12. априла 1933. до 14. априла 1934, након чега одлази на дужност начелника Одсека за школску наставу у Наставном одељењу Главног генералштаба. Од 15. маја 1936. до 14. децембра 1938. године био је на дужности војног изасланика у Немачкој. По повратку из Немачке, од 16. јануара 1939. до 9. фебруара 1940, био је командант 7. пешадијског пука (Нови Сад), а затим до 8. новембра исте године помоћник начелника штаба Прве армијске области. Од 12. новембра до 15. децембра 1940. године послат је на службу у активирани штаб Треће армије, а затим, до 19. јануара 1941. поново на дужности помоћника начелника штаба Прве армијске области. Од 30. јануара 1941. године постављен је на дужност сталног наставника на Војној академији у Београду. Након Априлског рата службовао је у Министарству оружаних снага Независне државе Хрватске. Од 1944. године сарађивао је са партизанским покретом. После рата предавао је на Артиљеријској школи у Загребу. Био је ожењен Лепосавом, кћерком пуковника у пензији Михаила Рериха из Београда, са којом је имао кћерку Олгу (1923) и сина Бранимира (1925). Умро је 8. септембра 1964. у Загребу и сахрањен у родној Глини. Према: Војни архив, Досијеи персоналних података официра Војске Краљевине Југославије (даље: ВА, ДПП), Верић Адама Жарко; За податке о Верићевој каријери након Априлског рата посебну захвалност дугујемо др Игору Мркају из Глине.

непријатељски настројеним Пољацима. Такође су приметили да је Верић, и поред релативно скромне плате, око шест месеци након свог доласка, почетком 1937. године, за личну употребу набавио веома луксузан аутомобил *мерцедес бенц*, те да се средином године преселио у десетособни стан у Будимпештанској улици (*Budapester straße*), на престижној локацији у кварту Зоолошки врт (*Zoologischer garten*). Чеси су касније дознали да је та кућа припадала Вермахту и да је Верић за њу плаћао изузетно ниску кирију.²²

Војни део посете, којем су присуствовали и југословенски војни изасланик у Немачкој пуковник Жарко Верић и немачки војни изасланик у Београду генерал-мајор Мориц фон Фабер ди Фор,²³

²² Milan Vyhřídál, Matej Medvecký, „Úřad ČS. vojenského přidělenec v Berlíně v krizovém roce 1938 ve světle neznámého dokumentu“, *Vojenská historie*, 4 (2018), 147.

²³ Генерал-потпуковник Мориц фон Фабер ди Фор рођен је 1. септембра 1886. у Штутгарту. У војску је ступио 1. октобра 1904. као официрски кандидат. У чин коњичког потпоручника унапређен је 1906, поручника 1913, капетана 1915, мајора 1927, потпуковника 1931, пуковника 1934, генерал-мајора 1937. и генерал-потпуковника 1939. године. Након ступања у војску служио је као официрски кандидат у 2. виртембершком драгонском пуку и 26. драгонском пуку. У току 1906–1907. служио је у официрској школи јахања у Падеборну да би након тога службовао у истом 26. пуку, где ће пред рат бити на положају пуковског ађутанта. У рату учествује на различитим нижим командирским дужностима у оквиру 26. пука од 1914. до 1916. године да би од 1916. до 1917. године био на дужности командира ескадрона у истом пуку, а затим ађутант у 26. коњичкој бригади. После премештаја у допунски ескадрон 26. драгонског пука, у коме га затиче и крај рата, одлази на службу у Одељење за логистику виртембершког Министарства војног. Од јула 1919. до маја 1920. године био је командир ескадрона у 13. коњичком пуку Рајхсвера, а затим до јула 1921. командир ескадрона у 18. лаког коњичком пуку. До октобра 1921. године врши дужност наставника у Коњичкој школи да би био премештен у 11. лаки коњички пук уз даље вршење претходне дужности. Од 1925. до 1928. године служио је у 15. лаког коњичком пуку, а потом у 6. ауто-транспортном батаљону. Од 1. фебруара 1929. премештен је у штаб 4. лаког коњичког пука и распоређен на службу у 3. ауто-транспортни батаљон, где остаје до септембра исте године. Након тога упућен је на обуку у Окружни ауто-транспорт у Дебрицу да би од 30. септембра 1929. до 1. јуна 1933. године заступао команданта 3. ауто-транспортног батаљона уз редовну дужност у Штабу 4. лаког коњичког пука. Након тога упућен је на једномесечни тактички официрски курс за ауто-транспортне послове у Берлин и курс гађања из тешких пешадијских оруђа у Дебриц. Потом је премештен у штаб за обуку ауто-транспортних јединица, а затим у 9. пешадијски пук. Командант 8. лаког коњичког пука био је од 1. октобра 1933. до 1. октобра 1934. године, а затим до 19. августа 1935. године командант лаког коњичког пука у Бриегу (Шлазија). Официр на посебним дужностима код команданта Копнене војске био је до 1. октобра 1935. године, након чега је до 10. јула 1939. године обављао дужност првог немачког војног аташеа на резиденцијалној основи у Београду. У току операција у Пољској био је командант 13. пешадијске дивизије, а затим командант армијске позадине 588 (септембар 1939 – септембар 1940) и командант

протекао је у складу са званично предвиђеним програмом.²⁴Одмах по доласку, 15. јануара, Стојадиновић је обишао почасну чету и заједно са краљевским послаником Александром Цинцар-Марковићем положио венац на гроб незнаног јунака. Поподне је обишао нови велики цивилни аеродром Темпелхоф, где му је генерал-пуковник Херман Геринг приредио свечани дочек, након чега је преузео лично вођење југословенског високог госта и детаљно објашњавао планове, начин рада, значај и циљ подизања тог аеродрома, тада највећег на свету. Затим су обишли нову зграду Министарства ваздухопловства, где су Стојадиновићу приказане одаје у којима су војничке заставе берлинског ваздухопловства и репрезентативна дворана за свечане приредбе, као и целокупна структура министарства. На завршетку су обишли зграду аеро-клуба, у ствари ваздухопловног официрског дома. На крају обиласка Геринг је повео др Стојадиновића у своју канцеларију, у којој се између осталог налазио његов велики портрет са југословенским Орденом белог орла.

Следећег дана, 16. јануара, у преподневним часовима посетили су Ваздухопловну ратну академију у Гатову код Берлина. Стојадиновића су дочекали секретар генерал Ерхард Милх, начелник штаба Ваздухопловства генераллајтнант Ханс-Јирген Штумпф, командант академије генерал Карл-Хајнрих фон Штулпнагел и генерал Хелмут Вилберг, командант Више ваздухопловне школе, након чега је разгледао зграде за смештај питомаца, учионице, гимнастичке сале, базен за пливање. На егзерциришту, где су биле размештене све врсте противавионских оруђа, Стојадиновић је присуствовао кратким вежбама у гађању на један авион који је демонстрирао напад у ниском лету. Ватру су отворила сва оруђа калибра 200 mm, 37 mm и 88 mm, као и противавионски митраљези. Након вежбе разгледани су хангари и авиони којима је располагала академија, а затим је

војноадминистративног округа Бордо у Француској (1940–1942). После тога је ангажован углавном на позадинским дужностима у Вермахту. Након рата ухапсили су га Французи априла 1946. године под оптужбом за ратне злочине. Пуштен је из затвора 1. јуна 1949. године. Иза себе је оставио мемоаре под насловом *Macht und Ohnmacht: Erinnerungen eines alten Offiziers* (Моћ и немоћ: успомене једног старог официра). Умро је 4. марта 1971. у Грефелфингу код Минхена (СР Немачка) Према: http://www.geocities.ws/orion47.geo/WEHRMACHT/HEER/Generalleutnant/FABER_MORITZ.html/приступљено 20. 2. 2019/

²⁴ Moritz von Faber du Faur, *Macht und Ohnmacht: Erinnerungen eines alten Offiziers* (Stuttgart: Günther Verlag, 1953), 201–204.

настављен пут за Берлин, одакле су специјалним возом генерала Геринга наставили путовање у артиљеријску школу гађања у Јитеборг.²⁵ Герингов лични воз којим су путовали био је према Стојадиновићевим сећањима удешен да буде и канцеларија и стан и место за командовање, са противавионским топовима на крову. Геринг је том приликом желео да организује неколико вежби са артиљеријом јер је знао да је председник југословенске владе служио у артиљерији, те стога тај род војске најбоље познаје.²⁶ У Јитеборгу је било предвиђено да школски артиљеријски дивизион изведе бојно гађање, а југословенског председника владе дочекала је делегација немачке војске на највишем нивоу. Њу су чинили генерал Геринг, као командант ваздухопловства, командант копнене војске генерал Вернер фон Фрич и његов начелник штаба генерал Лудвиг Бек, затим инспектор артиљерије генерал Паул фон Хазе, шеф Вафенамта (Артиљеријско-техничко одељење) генерал Курт Лизе и начелник Општевојног одељења у Министарству рата генерал Фридрих Фром. Све је било срачунато на то да се на Стојадиновића остави посебно добар утисак. Тако је гађањем у којем је учествовао школски артиљеријски пук од четири дивизиона и једне самосталне моторизоване батерије руководио командант школе генерал Хајнц Бранд. Том приликом на положај је изведено 12 батерија (48 оруђа) и то девет хаубичких од 150 mm, од којих два дивизиона са коњском запрегом а један моторизован, и три батерије топова 105 mm са коњском запрегом. Самостална моторизована батерија 105 mm заузела је положај доцније да би председник југословенске владе могао видети батерију у покрету, како излази на положај. У току гађања које је трајало 45 минута мерничка батерија проналазила је по звуку непријатељске батерије, које су биле маркиране пуцњима, а коректура гађања вршена је помоћу осматрачког авиона типа *шторх*, који је недалеко од пуковске осматрачнице готово непомично стајао у ваздуху.²⁷ Стојадиновић наводи да су вежбе пољске артиљерије извођене са савршеном прецизношћу, те да му је показано на терену како се

²⁵ Војни архив, Пописник 17 (архива Војске Краљевине Југославије), кутија 361, фасцикла 3, редни број 32 (даље: ВА, П-17, К-361, Ф-3, р.б.32) Извештај војног изасланика о посети председника владе Немачкој.

²⁶ М. Стојадиновић, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 461.

²⁷ ВА, П-17, К-361, Ф-3, р.б.32. Извештај војног изасланика о посети председника владе Немачкој.

из једног шатора командује паљбом батерије, коју командир није видео, као што ни батерија није видела циљ који је гађала.²⁸ Према оцени југословенског војног аташеа у Берлину пуковника Жарка Верића, целокупно гађање вршено је потпуно саобразно ратним приликама јер су сва наређења издавана према датој ситуацији. Гађање је, према истој оцени, поред изванредних ефеката показало и одличну организацију и вешто руковање ватром. Гађањем на уском фронту хтело се показати какво страховито рушеће дејство има савремена артиљерија и како брзо она може да маневрише у путањама. На завршетку гађања Стојадиновићу је показан детаљан начин рада мерничких јединица по звуку, а затим и један нови моторизовани *мерзер* калибра 280 mm, чији је домет био 19 km. Пошто се *мерзер* састојао из два дела, демонстрирано је и постављање цеви на лафет, што је све завршено за 15 минута. Војни изасланик указао је и на чињеницу да је у немачкој војсци прописано да артиљерија при бојевим гађањима мора гађати преко пешадије да би се пешадинци навикли на зујање и прелетање зрна преко глава и добили поверење у тачност оруђа и муниције, што приликом Стојадиновићеве посете није извршено због повећаних мера предострожности. У подне је био приређен ручак у официрској касини, на којем је генерал Фрич кратким говором поздравио др Стојадиновића.²⁹ Посети маневарској просторији на којој је домаћин био Фрич присуствовао је и немачки војни аташе у Југославији. Према његовим сећањима, како се посета одвијала на месец дана пре Фрич-Бломбергове афере, већ се осећао сукоб између Фрича и Геринга.³⁰

У поподневним часовима извршен је обилазак 2. групе ваздухопловног пука „Рихтхофена” у Даму близу Јитеборга. Већ у моменту доласка на летелишту је била постројена у једној линији цела група од укупно 27 авиона типа *месершмит* као и нови тип авиона *шторх* и велики путнички авион „Луфтханзе” такозвани *дер гросе десауер*, те најновији модел *кондор*. Ту су били присутни и начелник Техничког одељења ваздухопловства генерал-пилот Ернст Удет и командант 2. ваздухопловног војног округа генерал Леонард

²⁸ М. Стојадиновић, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 461.

²⁹ ВА, П-17, К-361, Ф-3, р.б.32. Извештај војног изасланика о посети председника владе Немачкој.

³⁰ М. von Faber du Faur, *Macht und Ohnmacht...*, 201–204.

Каупиш. После разгледања групе узлетели су поједини авиони типа МЕ 109 и нови тип Бф 409 – једномоторни авион, изводећи у ваздуху акробације. Затим су са три разне стране изненадно полетеле три ескадриле двомоторних бомбардера *јункерс* Ју 86, а после њих је на завршетку летео лично на новом авиону типа *шторх* генерал Удет, који је тим авионом оставио изванредан утисак на југословенску делегацију. Тај тип авиона уздигао се вертикално на самом летелишту и кружио са ванредном лакоћом, а затим је неко време, готово непомично лебдео у ваздуху. Са подједнаком лакоћом са којом се уздигао такође се спустио на истој тачки са које је био полетео у непосредној близини гледалаца. Југословенски војни изасланик је као карактеристично уочио да су Немци те своје машине први пут показали странцима за време Стојадиновићеве посете,³¹ што сведочи о угледу који је југословенски председник владе имао код националсоцијалиста, али и о значају Југославије као пре свега привредног партнера за Трећи рајх.

Генерал Милх, државни секретар и Герингова десна рука када је у питању ваздухопловство, провео је цео дан са југословенским војним изаслаником и том приликом обећао да ће Југословенима ставити на увид све податке о виђеним авионима, те да ће им ићи на руку у свим питањима која их буду интересовала из области ваздухопловства. На крају другог дана посете др Милан Стојадиновић обишао је магацине и радионице немачког Ратног ваздухопловства, које је, према пуковнику Верићу, оставило утисак да се у њему много и журно ради, те да се на сваком кораку примећује снажан полет и огромна енергија усмерена на унапређење и развој ваздухопловства. На повратку у Берлин, према сведочењу самог Стојадиновића, путовање је искоришћено да југословенски војни аташе пуковник Верић³² по његовој жељи изложи Герингу све оно што од наоружања за југословенску војску Немачка може да лиферује. Верић се према истом извору нарочито умешно залагао за набавку авиона *Messerschmitt 109*, чему се Геринг у почетку противио, али је на крају пристао уз опаску да оно што има немачка војска, може

³¹ ВА, П-17, К-361, Ф-3, р.б.32. Извештај војног изасланика о посети председника владе Немачкој.

³² У својим мемоарима Стојадиновић погрешно наводи да је реч о Владимиру Ваухнику, који је на положају у Берлину заменио Верића тек крајем новембра 1938. године. Према: ВА, ДПП, Ваухник Миховила Владимир.

имати и југословенска.³³ Герингова идеја била је да се испорука наоружања врши на бази размене за југословенске производе, што у том моменту није ишло у прилог Југославије јер је Немачка већ имала велики клириншки дуг у међусобној трговини са Краљевином, па би набавка наоружања у складу са Геринговим предлогом значила само још дубље и чвршће економско везивање земље за Рајх. Због тога се са југословенске стране инсистирало на кредиту и на томе да Немачка сама кредитира извоз свог наоружања у Југославију.³⁴

Разговори Хитлер–Стојадиновић

Кључни моменат посете др Милана Стојадиновића Трећем рајху представљао је пријем код Хитлера 17. јануара 1938. године. Том пријему присуствовали су и генерал Геринг, министар иностраних послова Константин фон Нојрат, немачки посланик у Београду Виктор фон Херен и југословенски посланик у Берлину Александар Цинцар-Марковић. Након уручења поздрава кнеза Павла, Хитлер се сетио трагичне смрти краља Александра, наводећи да је то била велика проба за животну способност Југославије коју је она јуначки издржала, те да под управом кнеза намесника и уз сарадњу владе др Стојадиновића земља иде сигурним путем напретка. На то је Стојадиновић рекао да је велика срећа Југославије да је кнез намесник брат краља Александра из династије Карађорђевић, тако да је са пуним ауторитетом и успехом могао наставити његово дело. Стојадиновић је даље замолио Хитлера да чује његово мишљење о свим актуелним међународним проблемима, као и да му изложи став Немачке у тренутној међународној ситуацији. Хитлер је прво у кратким потезима изложио политику Немачке пре рата 1914. године, критикујући њену тадашњу спољну политику, која није била независна, већ је вођена под утицајем Аустроугарске. Немачка је, сматрао је, на Балкану имала првенствено економске интересе али никакве територијалне аспирације.

³³ М. Стојадиновић, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 461.

³⁴ Л. Cvijetić, „Prodaja naoružanja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke na Jugoslaviju”, *Istorija XX veka*, Zbornik radova XIII (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1975), 194.

је.³⁵ Између Немачке и Србије, односно Југославије, према Хитлеру, нису постојале никакве политичке супротности. *Напротив, још за време рата дошло је до изражаја поштовање и уважавање између немачке и српске војске, што је било од пресудног значаја за данашње пријатељске односе између Југославије и Немачке* (истакао Д. Д.). Као највећу опасност за мир Хитлер је истакао бољшевичку акцију у вези са унутрашњим политичким тешкоћама западних демократија (Француска, Белгија, Холандија, Чехословачка). Такође је изложио и опасност која долази од тадашње међународно-привредне ситуације. Из тих разлога Немачка је приступила принципу производње насупрот привредне политике капиталистичких држава које држе наслагано злато у својим трезорима. Прелазећи на односе са суседним земљама, Хитлер је нарочито истакао политичку мудрост и далековидост маршала Пилсудског као и тадашње добре односе са Пољском. Ти односи нису се према Хитлеру базирали ни на каквој сентименталности, већ на добро схваћеним узајамним интересима. Тврдио је да у том тренутку Немачка чак ни у питању Данцига није више наилазила на тешкоћу у односу са Пољском. У вези са Чехословачком, изразио је наду да ће у Прагу најзад увидети да се три и по милиона Немаца не могу однародити. Он је том приликом оштро критиковао војни споразум између Чехословачке и Совјетске Русије и указивао на све опасности које могу одатле настати. По питању Аустрије углавном се задржао на акцији легитимиста и њиховим провокацијама. У вези са рестаурацијом Хабзбурга, најкатегоричније је изјавио да је Немачка никада неће допустити изражавајући се врло оштрим речима против те династије. Са Италијом је Немачку, сматрао је Хитлер, везивало солидно пријатељство, јер је Италија била елемент реда и имала исту културну мисију као и Немачка у борби против бољшевизма. Што се тиче Мађарске, Немачка је по мишљењу Хитлера могла помагати њене циљеве само дотле док не иду против немачких интереса. Из разговора који је имао са Дарањијем учинило му се да је мађарска политика постала реалнија и да су мађарске намере углавном биле

³⁵ Хитлер је том приликом, према Цинцар-Марковићу, свечано изјавио да Немачка нема на Јадранском мору као ни на Балкану никаквих територијалних захтева и да су њене тежње усмерене ка северу. У вези са аустријским питањем, рекао је Хитлер, Немачка политички не тежи ван граница тадашње Аустрије и због тога поштује и поштоваће неприкосновеност граница Југославије као што и Бренер већ сматра дефинитивном границом између Немачке и Италије.

усмерене против Чехословачке. О мађарско-југословенским односима изјавио је да је мађарској влади најозбиљније скренута пажња да ни у ком случају не може рачунати на помоћ Немачке у вези са ревизионистичким захтевима према Југославији. Немачка је изразила спремност да посредује и буде гарант за сређивање односа између Мађарске и Југославије. Хитлер је оставио потпуну слободу да Југославија у том погледу изрази своју жељу када она буде сматрала то за политички опортуно. Хитлер је политику Друштва народа назвао политиком жутокљунаца, која у себи носи опасност да се и најмањи појединачан конфликт претвори у општи међународни сукоб. Као пример за то навео је Абисинију и Кину. Изјавио је да се Немачка неће враћати у Друштво народа пошто је сматрао да је та институција неспособна да испуни оне задатке које је себи поставила. Немачка је у Шпанији гледала само бољшевичку опасност и није имала никаквих територијалних претензија.³⁶ Према поверљивом извештају Фон Нојрата упућеном немачким амбасадама и посланствима на страни, Стојадиновићева посета Берлину протекла је задовољавајуће. Том приликом није се разговарало ни о каквим обавезујућим споразумима. Стојадиновић је више пута у поверењу поновио да Југославија ни под каквим условима неће улазити у антинемачке савезе нити у било какве антинемачке комбинације. Са немачке стране изнето је да они од Југославије не траже закључење никаквог савеза или успостављање сличних веза. Немачка је на Балкану имала само привредне интересе, за чије остварење добри односи пуну поверења са јаком и независном Југославијом представљају најбоље средство. Стојадиновић је изразио задовољство због даљег развоја југословенско-италијанских и југословенско-бугарских односа и био нешто уздржанији према новој влади Октавијана Гоге у Румунији, чији је долазак на власт раније поздравио, и насупрот томе био веома разочаран чехословачком политиком. Као и приликом посете мађарске делегације Берлину, немачка страна је велику пажњу посветила проблему побољшања југословенско-мађарских односа.³⁷ Стојадиновић је указао на ње-

³⁶ Архив Југославије, (37) Збирка др Милана Стојадиновића, 20 – 376 – 381 (Даље: АЈ, 37 – 20 – 376 – 381); Пријем председника владе госп. др. Стојадиновића код канцелара Рајха г. Хитлера 17. јануара 1938. год – белешка др Александра Цинцар-Марковића за личну архиву др Стојадиновића.

³⁷ Приликом посете мађарског министра иностраних послова Кање Берлину 22. новембра 1937. године Херман Геринг му је рекао да Фирер жели да Мађарска

гове у пракси доказане жеље да изађе у сусрет мађарској мањини, али је нагласио да такође мора водити рачуна и о обавезама које произилазе из чланства Југославије у Малој антанти.³⁸ У вези са Аустријом изнео је став да се за Југословене ту радило о међунемачком унутрашњем питању. Када је у питању рестаурација Хабзбурговаца, Стојадиновић је дао гаранције да је у потпуности сагласан са немачким бескомпромисним ставом и да ће се Југославија понашати у сагласности са немачком политиком. О приступању Југославије Антикоминтерна пакту, насупрот писању штампе, није било речи. Постигнута је сагласност у вези са утицајем на писање штампе у обе земље. Општи утисак Фон Нојрата био је да је југословенски председник владе и даље искрено и енергично радио на томе да ослободи југословенску политику од свих спољних утицаја, који нису били у складу са интересима његове земље. Стојадиновић ће, сматрао је немачки министар иностраних послова, не прекидајући везе са Француском, у сваком случају покушати да избегне да Југославија буде увучена у било какве конфликте. Он за сада такође неће напустити Малу антанту, али ће се трудити да избегне све оно што би могло водити ка јачању обавеза између њених чланица. Стојадиновић је сматрао да њен распад у будућности није немогућ и намеравао да се у том случају, пошто постоји десничарска влада у Румунији, ослони на њу и на Пољску, не би ли при таквом развоју догађаја нашао замену за Малу антанту. У складу са дотадашњим успесима његове спољне политике и његовом личном природом, Стојадиновић је, према Фон Нојрату, нагињао оптимистичком виђењу тренутног политичког развоја у Југоисточној Европи. Стојадиновићева личност усмерена на практичну политику оставила је на немачког министра ино-

нађе модус вивенди са Југославијом и Румунијом, а да иде против Чехословачке, подвлачећи да Југославија не верује Мађарској, али да би била спремна да преговара с њом уколико би Италија или Немачка гарантовале да Мађарска неће тражити територијалне уступке од ње. Кања је рекао Герингу да и Мађарска не верује Југославији и тражио од њега да утиче на даљи ток догађаја. (према: M. Vanku, *Mala Antanta 1920–1938*, 186).

³⁸ Мала антанта понудила је Мађарској да закључи са њом уговор или билатералне уговоре са сваком чланицом Мале антанта посебно. На састанку делегација Мале антанта у Женеви октобра 1937. године био је одложен споразум са Мађарском о њеном поновном наоружавању на неодређено време због противљења Румуније. Румунија је такође одбила и било какве концесије у питању положаја мађарске мањине. Према: АЈ, 341(Лондонско посланство)-I/1937; МИП, Стр. пов. бр. 2244 од 13. 10. 1937. Циркуларно шифровано писмо.

страних послова изузетан утисак. О делу разговора са Стојадиновићем о југословенско-мађарским односима, Фон Нојрат је обавестио мађарског посланика, док је италијански посланик А толико био обавештен о највећем делу онога о чему се разговарало.³⁹

Интересантно је приметити да у Фон Нојратовом извештају намењеном немачким дипломатским представништвима нема дела разговора који се односио на немачко-британске односе, о чему је такође било речи првог дана Стојадиновићеве посете. Том приликом, у једночасовном разговору Стојадиновић је немачком министру иностраних послова изнео своје утиске из Енглеске и објаснио да је код Чемберлена наишао на искрену жељу да се споразуме са Немачком. Тамо је, како је, по Нојрату, веровао Стојадиновић, постојала спремност да се изађе у сусрет немачким жељама у вези са колонијама, уколико би Немачка дала гаранције да у наредних 10 до 15 година неће ратовати у Европи. Разговор је даље скренуо на питање очувања европског мира, при чему је Фон Нојрат указао да би за Немачку једно такво апсолутно обећање значило проблеме, јер би на пример Чеси, Литванци и поред осталих Пољаци добили *Carte blanche* да све немачке жалбе због положаја немачке мањине у тим земљама не схвате озбиљно.⁴⁰ Очигледно је да је југословенски председник владе и министар иностраних послова овде поступао у складу са жељама кнеза Павла, као креатора југословенске спољне политике, о енглеско-немачком зближавању. Након тога, према југословенским изворима, и Хитлер је на састанку одржаном 17. јануара поменуо односе са Енглеском, Он је тада истакао да је Немачка и даље настојала да дође до споразума са Енглеском, али да не може прихватити жеље Енглеске и одустати од наоружавања, нити обуставити привредну акцију у смислу „Четворогодишњег плана”. Подсетио је на ранију готовост Немачке да пристане на ограничења у наоружању, што Енглеска и Француска у своје време нису желеле да прихвате, а у вези са привредном акцијом још је рекао да су милијарде уложене у разна

³⁹ AA PA, R – 103320, Pol. IV 41, Politische Beziehungen Jugoslawiens zu Deutschland vom Mai 1936 bis August 1938; Abschrift, Telegramm. Zur vertraulichen Information. Pol IV 427 Ang.I; Berlin, den 23. Januar 1938; Упоредити: Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata*, 453–457.

⁴⁰ AA PA, R – 103323, Pol. IV 44, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Deutschland – Besuch des jugoslawischen Ministerpräsidenten Stojadinovic; November 1937 – Februar 1938; R.M. 37; e.o. Pol. IV 677; Berlin, den 15. Januar 1938.

предузећа и да је било апсолутно немогуће сада захтевати да се прекине са свим радовима који имају за циљ да обезбеде економску независност Немачке. По питању колонија Немачка није хтела да пристане ни на какве компромисе и наставиће да тражи повраћај својих ранијих поседа.⁴¹

Хитлер је неке детаље разговора са др Миланом Стојадиновићем саопштио и немачком војном изасланику у Краљевини Југославији генералу Морицу фон Фаберу ди Фору приликом саветовања војних изасланика са канцеларом Рајха. Хитлер их је као и увек примио на радни доручак и том приликом сео је поред генерала Фон Фабера ди Фора и изнео му своје будуће планове – рекао му је тада да ће ускоро почети са походом против Аустрије. Додао је да ће то ићи лако, пошто се са Стојадиновићем договорио јер он више воли аншлус него рестаурацију Хабзбурга. Сматрао је да ће се Мусолини с тим сагласити, пошто му није преостало ништа друго јер је након авантуре у Абисинији био у непријатељству са Енглеском и Француском. Такође је мислио да ће бити теже када отпочне са остваривањем плана против Чехословачке, али да ће и то ипак ићи пошто се Стојадиновић на помен Мале антанте само насмејао. Једино кад буде напао на Пољску, рекао је, сви ће се окренути против њега.⁴²

Према сећањима Хитлеровог ваздухопловног ађутанта Николауса фон Белова, комплетно немачко руководство са Хитлером на челу старало се да не разочара југословенског госта јер је он, иако Србин, био наклоњен Немцима, што се сматрало нечим неубичајним.⁴³

Милан Стојадиновић је истог дана након састанка са Хитлером присуствовао извођењу Штраусовог „Слепог миша” у немачкој опери. Том приликом сусрео се и са британским послаником у Берлину Невилом Хендерсоном, који је раније исту функцију обављао у Београду. Стојадиновић му је у разговору поменуо да Југославија неће ништа предузимати поводом евентуалног спровођења аншлуса, осим уколико не буде формирана моћна коалиција која би била

⁴¹ АЈ, 37 – 20 – 379; Пријем председника владе госп. др. Стојадиновића код канцелара Рајха г. Хитлера 17. јануара 1938. год – белешка др Александра Цинцар-Марковића за личну архиву др Стојадиновића.

⁴² M. von Faber du Faur, *Macht und Ohnmacht...*, 204–205.

⁴³ Николаус фон Белов, *Я был адъютантом Гитлера* (Смоленск: Русич, 2003), 79.

противна том чину. Такође је изнео да се код Хитлера заложио за боље англо-немачке односе, али да је овај одговорио да све зависи од колонијалног питања које је од изузетног значаја за Берлин.⁴⁴ Након разговора са Хитлером и Нојратом Стојадиновић се сусрео и са италијанским послаником Атоликом, којег је информисао да осим општих разговора ништа посебно није закључено.⁴⁵

Следећи део Стојадиновићеве посете Немачкој значајан и за војну сарадњу био је његов одлазак у Есен, 20. јануара 1938. године.⁴⁶ И том приликом југословенског премијера пратио је, поред југословенског војног аташеа у Берлину, и немачки војни изасланик у Југославији генерал Фон Фабер ди Фор.⁴⁷ У Есену је југословенски председник владе посетио фабрику „Круп“, где га је дочекао и поздравио власник фабрике др Густав Круп фон Болен унд Халбах и чланови директоријума. Круп је Стојадиновића лично провео кроз разна одељења своје огромне фабрике,⁴⁸ фабрику локомотива, челичане, фабрике топова, панцирних плоча, купола за утврђења и бродове. Од највећег значаја за југословенског војног изасланика била је чињеница да су Немци овога пута председнику југословенске владе показали и онај део фабрике у којем су се израђивали морнарички топови, које раније нису показали југословенској војној комисији која је у Немачкој боравила годину дана раније (у пролеће 1937).⁴⁹ Стојадиновић и Круп дискутовали су и о калибрима топова најпогоднијим за противавионску и противтенковску одбрану. Према Стојадиновићу, Круп је изнео мишљење да је југословенско наоружање у том погледу веома застарело, придржавајући се типова који су били добри у прошлом рату, али да их сада треба заменити много већим калибрима.⁵⁰ Верић у свом извештају наводи да се Стојадиновић на основу експертизе Круповог директора Милера заложио за калибар противоклопних топова од 37 mm који су користили Немци уместо

⁴⁴ С. Мићић, н. д, 70.

⁴⁵ Б. Симић, н. д, 123– 24.

⁴⁶ ВА, П-17, К-361, Ф-3, р.б.32. Извештај војног изасланика о посети председника владе Немачкој.

⁴⁷ M. von Faber du Faur, *Macht und Ohnmacht...*, 202.

⁴⁸ M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 463– 464.

⁴⁹ ВА, П-17, К-361, Ф-3, р.б.32. Извештај војног изасланика о посети председника владе Немачкој.

⁵⁰ M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, 463–464.

већег чешког калибра 47 mm који је наручила Југославија, уз образложење да чешки калибар још није довољно усавршен и због тога није усвојен у наоружању Вермахта.⁵¹ Очигледно је била по среди жеља Немаца да Југословенима испоруче своје лошије топове у компензацији за сировине уместо одличних чешких већег калибра, од којих ће касније један неиспоручени део намењен југословенској војсци Вермахт, након окупације Чешке, задржати за себе.⁵² Ове немачке намере подупирао је и тадашњи југословенски војни изасланик генералштабни пуковник Жарко Верић, који је више пута у својим извештајима понављао предности против-оклопних топова калибра 37 mm у односу на оне од 47 mm.⁵³ Акција је по свој прилици била синхронизована јер су, како је већ речено, Стојадиновића на станици дочекали Рош и Димитријевић, а на том задатку је радио и немачки војни изасланик у Београду генерал Фон Фабер ди Фор, који је био у пратњи Стојадиновића на овом путу. До закључења посла није дошло, а немачки војни аташе сматрао је да је главни разлог томе лежао у чињеници да Стојадиновић није располагао потребним девизама за куповину, док Немци нису имали довољно робе за извоз. Фабер је свој ангажман оценио као неуспешан, наводећи да му је тиме отпао један дијамант из круне војног аташеа.⁵⁴ Очигледно је да је у питању ипак била Стојадиновићева институционална култура, пошто је набавка препуштена југословенским војним експертима из Артиљеријско-техничког одељења. Стојадиновић је затим

⁵¹ ВА, П-17, К-361, Ф-3, р.б.32. Извештај војног изасланика о посети председника владе Немачкој.

⁵² До компликација са испоруком из Чешке већег дела од 379 п. о. топова 47 mm за потребе југословенске војске дошло је крајем јануара 1940. године. Хитлер је, због ратних потреба немачке војске, забранио да се преостали топови извезу у Југославију. Југословенска влада је на ову забрану реаговала обуставама извоза метала и руда, па је, пошто је Хитлер и даље одбијао да се југословенима испоруче преостали п.о. топови од 47 mm компромисно решење нађено тако што је донета одлука да се у фебруару и марту 1940. Југославији испоручи 150 п. о. топова калибра 37 mm, који су стигли у априлу. О томе видети: L. Cvijetić, „Prodaja naoružanja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke na Jugoslaviju”, 235.

⁵³ ВА, П-17, К-85, Ф-2, р.б.31: Подаци за противтенковски топ 4,7 cm, Војни изасланик КЈ у Немачкој, Стр. Пов. Бр. 8 од 15. 2. 1938. – Господину министру ВиМ (за артиљеријско-техничко одељење)

⁵⁴ M. von Faber du Faur, *Macht und Ohnmacht*, 203.

продужио на карневал у Минхен и, по Фаберу, у Немачку дошао с намером да се проведе.⁵⁵ Након тога вратио се у Југославију.

Епилог Стојадиновићеве посете Трећем рајху

Поред мноштва цивилних листова о Стојадиновићевој посети као важној вести писао је и најчитанији немачки војни лист *Militärwochenblatt* у броју од 28. јануара. У вести се истицало да је посета приликом које је Стојадиновић имао прилику да обиђе установе немачке војске и ваздухопловства поново показала да постоје услови за дуготрајно пријатељство и трајну сарадњу између две земље у свим областима, као и на очувању европског мира.⁵⁶

По повратку из Немачке југословенски председник владе дуго је био под утисцима величанственог дочека који му је приређен. У разговору вођеном са немачким послаником у Београду Виктором фон Хереном истакао је да је југословенска јавност обратила много већу пажњу на његову посету Берлину него на посету Риму која јој је претходила. Посебно се осврнуо на незадовољство Француске резултатима те посете, која се оличавала у сплеткама против њега у Друштву народа, нападима француске штампе на његову личност и југословенску политику и француско-чехословачкој подршци политици Народног фронта и хрватском сепаратизму у земљи. Стојадиновић је прокоментарисао да изгледа да у Паризу не могу да се помире с тим да је Југославија нешто друго у односу на малу и од француске помоћи зависну Србију.

Фон Херен је приметио да је француско-чехословачка пропаганда у Југославији навикла да делује свим средствима и без икаквог обзира и да би било добро за Стојадиновића да у наредном периоду буде опрезнији него до тада. По њему су Париз и Праг, због идеолошких, традиционалних али и финансијских разлога, имали веома разгранате везе са опозицијом у земљи и што је још важније – са војском. Премијер је то веома добро знао. Међутим, Стојадиновић му је рекао како је убеђен да му је највећи број људи у војсци у потпуности одан и да рачуна, између осталог, с тим да због његових

⁵⁵ Исто, 201–204.

⁵⁶ *Militärwochenblatt*, № 31, Berlin, den 28. Januar 1938, 111.

непобитних успеха на спољнополитичком плану опозиција губи све више тло под ногама међу широм популацијом.⁵⁷ По секретару британског посланства у Београду Шону Чеси су интригирали заједно са левим демократама док су Французи желели да доведу на власт великосрпску десницу.⁵⁸

Стојадиновићева посета Берлину произвела је у Паризу тежак и непријатан утисак који се према оценама југословенског посланика Божићара Пурића осећао на сваком кораку. И француски министар спољних послова Делбос изразио је југословенском посланику лично негодовање због појединих делова Стојадиновићевог говора, као и неразумевање, с обзиром на југословенско-француске односе, што се у таквим сразмерама и јавно манифестује југословенско пријатељство са Немачком.⁵⁹ Поводом посете, поред негативних коментара из званичних кругова, после извесног времена у француској штампи појавили су се и тенденциозни коментари о циљу и значају тог пута. У том контексту говорио је југословенском делегату при Друштву народа, иако много блаже, и британски министар спољних послова Ентони Идн. Стојадиновић је с тим у вези француском посланику у Југославији објаснио да се после посете Берлину ништа није изменило у француско-југословенским односима, те да исто важи и за односе са Енглеском.⁶⁰ Ипак, и поред свих објашњења са југословенске стране, успех Стојадиновићеве посете Берлину унео је немир и код Француза и код до тада по питању југословенско-немачких односа толерантних Британаца. Према оценама британског посланика Хендерсона, након Стојадиновићеве посете Трећем рајху размене љубазности између

⁵⁷ AA PA, R – 103323, Pol. IV 44, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien und Deutschland – Besuch des jugoslawischen Ministerpräsidenten Stojadinovic; November 1937 – Februar 1938; Stojadinović über die Auswirkungen seines Besuchs in Deutschland; Deutsche Gesellschaft, J.Nr. 279/38 Po 2; Pol. IV 796; Belgrad, den 1. Februar 1938.

⁵⁸ PRO, FO 371/21196, R 6231/175/92; према: D. Biber, „Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike“, *Fašizam i neofašizam* – zbornik izlaganja na međunarodnom znanstvenom simpoziju, ur. Dušan Bilandžić i dr. (Zagreb: Fakultet političkih nauka, 1976), 269.

⁵⁹ AJ, 37 – 29 – 486; Препис телеграма југословенског посланика у Паризу Пурића од 20. јануара 1938.

⁶⁰ AJ, 341-1/1938; МИП КЈ – Краљевском посланству Лондон, Стр. Пов. Бр. 313; шифровано писмо – Београд, 5. фебруар 1938. године.

Југославије и Немачке попримиле су узнемирујући ток.⁶¹ Ова посета представљала је тако прекретницу и тотални обрт у ставу старих савезника у односу на владу др Милана Стојадиновића и спољну политику коју је она водила.

Политички и војни односи Краљевине Југославије и Трећег рајха почели су нагло да се продубљују у периоду владе др Милана Стојадиновића (1935–1939), као последица све бољих економских односа између две земље. Велика економска криза и немачка политика „Новог плана“ која је давала замајац клириншкој размени роба и добара под условима повољнијим од тржишних довела је с временом земље југоисточне Европе, а међу њима и Краљевину Југославију, у економску, а потом и политичку зависност од Трећег рајха. Из економских интереса, али и подстицана од Велике Британије у којој је видела свој главни спољнополитички ослонац, Краљевина Југославија постепено се удаљавала од старих савезника, док је велики позитиван клириншки салдо у трговини са Немачком утицао и на то да се почне размишљати и о набавкама наоружања из Рајха. Званична посета др Милана Стојадиновића Трећем рајху у јануару 1938. године представљала је стога врхунац југословенско-немачких политичких односа. Стојадиновић је у разговорима са Хитлером уверио домаћина да неће интервенисати у случају аншлуса Аустрије, испитивао терен у вези са побољшањем немачко-британских односа у светлости питања повратка одузетих колонија Немачкој, те исказао хладан став према савезничкој Чехословачкој, који је охрабрио Хитлера у агресивним намерама према тој земљи. Немци су посебно били заинтересовани да Југославија део својих набавки за потребе модернизације војске реализује у Рајху, с тим да се Југословенима, уколико је могуће, испоручи мање квалитетна противтенковска артиљерија. На том пројекту Немци су ангажовали неке југословенске пословне људе и подмитили југословенског војног аташеа у Берлину, али им овај подухват ипак није пошао за руком док год се Стојадиновић налазио на челу владе, будући да је он решавања војностручних питања око набавки препуштао стручним органима југословенске

⁶¹ *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II (1930–1938) (Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1986), 520.

војске. Дочекан са изузетном помпом, председник југословенске владе дуго је био под утицајем те посете. Посета је представљала прекретницу у ставу савезника према др Милану Стојадиновићу и спољној политици коју је водио и први значајан корак ка његовој смени са места једног од кормилара југословенске државе, која ће уследити годину дана касније.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Auswärtiges Amt, Politisches Archiv:

– R – 103320, Politische Beziehungen Jugoslawiens zu Deutschland vom Mai 1936 bis August 1938.

– R – 103323, Politische Beziehungen zwischen Jugoslawien zu Deutschland – Besuch des jugoslawischen Ministerpräsidenten Stojadinovic; November 1937 – Februar 1938;

Bundesarchiv, Militärarchiv:

– RH 2/2922, Oberkommando des Heeres, Abteilung Fremde Heere

Војни архив:

– Пописник 17 (архива Војске Краљевине Југославије)

– Досијеи персоналних података официра Војске Краљевине Југославије

Архив Југославије:

– Збирка др Милана Стојадиновића (37)

– Лондонско посланство (341)

Објављени извори:

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie B (1925–1933), Band III (Dezember 1925 bis Dezember 1926). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1968.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 - 1945, Serie D, Band II, Deutschland und die Tschechoslowakei (1937–1938). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1950.

Мемоари:

Белов, Николаус, фон. *Я был адъютантом Гитлера*. Смоленск: Русич, 2003.

Faber du Faur, Moritz, von. *Macht und Ohnmacht: Erinnerungen eines alten Offiziers*. Stuttgart: Günther Verlag, 1953.

Stojadinović, Milan M. *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata*. Rijeka: „Otokar Keršovani”, 1970.

Tajni arhivi grofa Ciana (1936–1942). Zagreb: „Zora”, 1952.

Штампа:

Militärwochenblatt, № 31, Berlin, den 28. Januar 1938

Литература:

Avramovski, Živko. *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937: od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*. Beograd: Prosveta, 1968.

Biber, Dušan, „Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike”, *Fašizam i neofašizam – zbornik izlaganja na međunarodnom znanstvenom simpoziju*, ur. Dušan Bilandžić i dr., 265–277, Zagreb: Fakultet političkih nauka, 1976.

Cvijetić, Leposava, „Prodaja naoružanja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke na Jugoslaviju”, *Istorija XX veka*, Zbornik radova XIII (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1975), 171–255

Хоптнер, Јакоб Б. *Југославија у кризи 1934–1941*. Минхен: Искра, 1964.

Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

Lukač, Dušan. *Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope*, I–II (1933–1941). Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1982.

Milak, Enes. *Italija i Jugoslavija 1931 – 1937*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.

Мићић, Срђан. *Краљевина Југославија и аншлус Аустрије*. Београд: Службени гласник, 2010.

Ristović, Milan. Nemački „Novi poredak” i Jugoistočna Evropa 1940/41 – 1944/45: planovi o budućnosti i praksa. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991.

Симић, Бојан. *Милан Стојадиновић и Италија: између дипломатије и пропаганде*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.

Vanku, Milan. *Mala Antanta 1920–1938*. Titovo Užice: IP „Dimitrije Tucović”, 1969.

Vinaver, Vuk. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1934*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.

Wüsch, Johan. Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945. Stuttgart: Seewald Verlag, 1969.

Vyhliđal, Milan, Medvecký, Matej, Úřad „ČS. vojenského přidělnce v Berlíně v krizovém roce 1938 ve světle neznámého dokumentu”, *Vojenská historie*, 4 (2018), 132–159.

Електронски извори:

http://www.geocities.ws/orion47.geo/WEHRMACHT/HEER/Generallutnant/FABER_MORITZ.html/приступљено 20.02.2019/

Lt Col Dr. Dalibor Denda, Reserach Fellow
Strategic Research Institute, Belgrade
E-mail: dalibor.denda@mod.gov.rs

**MILITARY AND POLITICAL ASPECTS
OF THE STATE VISIT OF YUGOSLAV
PREMIER-MINISTER DR. MILAN STOJADINOVIĆ
TO THE THIRD REICH IN JANUARY 1938**

(Summary)

Political and military relations between the Kingdom of Yugoslavia and the Third Reich became deeper as a consequence of better economic relations between these two countries during the regime of Dr. Milan Stojadinović (1935-1939). The Great Depression and the German policy of "New Plan" bounded on bilateral clearing -- exchange agreements accelerated the

exchange of goods under more favorable conditions than the market and made the countries of South-East Europe, including the Kingdom of Yugoslavia, economically and politically dependent on the Third Reich. Firstly, because of economic reasons, but also encouraged by Great Britain as its main supporter in foreign policy matters, the Kingdom of Yugoslavia started gradually to move away from its traditional allies. The large positive trade balance with Germany also influenced the procurement of German armaments. Stojadinović's state visit to the Reich in January 1938 was the peak of Yugoslav-German relations. During the official meeting, Stojadinović assured Hitler that there would be no intervention of Yugoslavia in the case of Anschluss with Austria and discussed the return of colonies to the Germany and improvement of British-German relations. He also stayed cold-blooded during the discussion on the fate of Yugoslav Ally from Little Entente, Czechoslovakia. That encouraged Hitler regarding his aggressive approach toward this country. Germans were very interested in Yugoslav military purchases. Their aim, if it was possible, was to supply Yugoslavs with anti-armor guns. They managed to engage some Yugoslav businessmen and even to corrupt the Yugoslav military attaché to Berlin. This attempt failed thanks to Stojadinović's institutional culture, because he consulted Yugoslav military technical experts regarding the issue. Welcomed enthusiastically in Berlin, Stojadinović's visit should be seen as turning point in the attitude of the Allies toward Stojadinović and his approach to foreign policy. It was also the first significant step towards his removal from the position of Yugoslav prime minister, which would follow a year later.

KEYWORDS: M. Stojadinović, Kingdom of Yugoslavia, Third Reich, state visit, military, policy